

İradə CƏFƏROVA

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

AMK-nın baş müəllimi

Ünvan: Baki, Yasamal rayonu, Ələsgər Ələkbərov 7

Email: irada.cafarova@box.az

MÜƏLLİMİN PEŞƏ ÖZÜNÜDƏRK PROSESİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə: *Fundamental şəkildə, insanlarla daim peşəkarcasına işləyən mütəxəssislər öz işində hər zaman yeniliklər axtarmalı, daxili dünyasını durmadan formalaşdırmalı, özünüdərək və özünü reallaşdırmaqda yeni imkanların axtarışına çıxmalı, professional düşüncəyə malik olmalı və professionallığını inkişaf etdirməlidir. Yalnız o zaman qarşılıqlı əlaqələrin inkişafı baş verir və professional keyfiyyətlərin artımı ilə özünüdərək formalaşır. Bu zaman pedaqoq böyük məmnunluq hissi yaşayır və ya əksinə öz işindən narazı olub, daxili “mən”i ilə uyğunsuzluq duyub emosional peşmançılıq hissi keçirir. Biz peşəkar pedaqoqu ilk növbədə özünün peşəkar fəaliyyətini dərk edən, psixoloji-pedaqoji ünsiyyət, eyni zamanda fərdi şəxsiyyət sisteminin tərkib hissəsi kimi qəbul edirik.*

Açar sözlər: *şəxsiyyət, pedaqoq, özünüdərək, özünü peşəkar dəyərləndirmə*

Cəmiyyətin həyatında baş verən dəyişikliklər, sosial yeniləşmə, azad bazar iqtisadiyyatına keçid, demokratikləşmə, inkişaf etmiş dünya dövlətlərinə integrasiya, qloballaşma, milli özünüdərək, mənəvi dəyərlərin mənimsənilməsi və s. bu kimi proseslər bir tərəfdən insanın düşüncə və davranış tərzində yeniləşməni, ənənəvi stereotiplərin dəyişməsinə zəruri edirsə, digər tərəfdən də baş verən dəyişikliklərin elmi şəkildə öyrənilməsinə vacib şərt kimi qarşıya qoyur.

Şəxsiyyətin formalaşmasında ən böyük vəzifə pedaqoji kollektivdə müəllimin üzərinə düşür. Əlverişli mühit yaratmaq, başqalarına kömək etmək vəzifəsinin öhdəsindən o müəllim gələ bilər ki, özü fəal surətdə özünüdərək məşğul olur. Əks halda, tələbələrin inkişafında iş təcrübəsindən istifadə etmədən onun fəaliyyəti rəsmi xarakter daşıyacaq.

Özünüdərək - insanın həyat və şəxsiyyətinin xüsusiyyətləri haqqında bilik toplanması prosesidir. Özünüdərək insanın ətraf aləmi dərk etməsi və dünya ilə əlaqələrin yaradılması üçün vacib şərtidir. İnsanın inkişafı prosesində özünüdərək onun müstəqil fəaliyyətinin təşkili, iradi davranış, nailiyyətləri, şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafı və müvafiq qiymətləndirilməsi, digər insanlarla əlaqələrin qurulması üçün əsas şərt olur (1).

Özünüdərək mürəkkəb, çoxmərhləli quruluşa malik olan özünüanlama prosesinin ilkin addımıdır. İlkin mərhələdə T.V.Arxiyevanın fikrinə görə, bu səviyyədə “Mən”ini, öz müqəddəratını müəyyən etmək haqqında fikir formalaşır, lakin özləri haqqında düzgün anlayışlar yoxdur” (10, s 29–38). İkinci mərhələdə özünü öyrənmək prosesi özünü analiz etməklə və özünüanlama yolu ilə başa çatır. Bu zaman özünüdərək prosesinin məzmunu əhəmiyyətli dərəcədə mürəkkəbləşir.

Hal-hazırda peşə özünü dərk etmənin məzmunu və səviyyəsi haqqında heç bir xüsusi tədqiqatlar aparılmayıb. Bizim fikrimizcə, peşə özünüdərək inkişaf dinami-

mikasına, onun inkişaf səviyyəsini qaldırmaq məqsədilə keyfiyyət xüsusiyyətlərini öyrənmək vacibdir.

Peşə özünüdərk motivləri müxtəlif olur. Ən səciyyəviləri aşağıdakılardır:

1) Peşə özünüdərk ilk əvvəl özünə maraqda, peşəkar keyfiyyətlərin güclü və zəif tərəflərini başa düşməkdə, şəxsiyyət kimi öz görüş dairəsini genişləndirmək arzusunda özünü göstərir.

2) Müəllimin peşə özünüdərkinə çəkdiyi zəhmətlə onun nəticələri arasında uyğunsuzluq olanda ehtiyac yaranır və bu da peşə özünüdərk prosesini stimullaşdırır. Məsələn, müəllim ilə tələbələr, onun davranışı, həmkarları, rəhbərliyi ilə qeyri-qənaətbəxş nəticələr və ya baş verən münaqişələrin səbəbi haqqında düşünməyə vadar edir.

3) Peşə özünüdərk işi ünvanına başqalarının: rəhbərliyin, həmkarlarının, və bəzi hallarda isə tələbələrin tənqidi çıxışlarının dəf etməyə imkan verir. Tənqiddə cavab reaksiyası müxtəlif ola bilər: narazılıq, intiqam hissi ilə müşayiət edilən tənqid rədd edilir, yaxud reallığa uyğun olmayan və işdə yalnız çatışmazlıqlar olan tənqid qəbul olunur. Hər halda, fəaliyyətdə konstruktiv yanaşma özünüdərkə və özünü qiymətləndirməyə gətirib çıxarır.

4) Peşə özünüdərk stimulu kimi aşağıdakı motivlər iştirak edir: özünü təsdiq, özünü təkmilləşdirmə, özünü həvəsləndirmə. Başqa sözlə, müəllim özünü dərk etməklə şəxsi inkişafını, fəaliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırır, iş prosesində daha mənalı nəticələrə nail olmaq üçün çalışır. Bəzi hallarda bu ona, başqaları üzərində qələbə çalmağa və idarəetmədə bir professional kimi təsdiq etmək imkanı verir. Bu zaman peşə özünüdərk dərin məna kəsb edir. Müəllimin peşə özünüdərkindən danışarkən tələbələrdə özünə hörmətin səviyyələrinin dəyişməsinə də nəzərə almaq lazımdır.

Bizi maraqlandıran başlıca cəhət özünü dərk etmə ilə özünə hörmətin arasında asılılığı müəyyən etməkdir. Apardığımız rəy sorğularının nəticələrindən və keçirilən testlərin təhlilindən belə qənaətə gələ bilərik ki, özünüdərk inkişaf və təşəkkülündə özünə hörmətin təsiri danılmazdır. Lakin özünə hörmət “özünü qiymətləndirmə”nin nəticəsi kimi çıxış etdiyindən əmələ gələn dəyişiklər özünü dərk etmənin adekvatlığına qismən təsir göstərir. Bir mühüm məsələni də vurğulamaq istərdik ki, biz özünü dərk etməyə özündə ayrı-ayrı elementləri əks etdirən, onların məzmun və formasının dəyişməsinə müvafiq bir sistem kimi baxırıq. Bu baxımdan özünə hörmətin yüksəlməsi, özünü təkmilləşdirmənin, özünü gərcəkləşdirmənin stimulu ola bilər.

Bu məsələdə ziddiyyətli məqamlar çoxdur. Son nəticədə bu proses xudbinliyin yaranmasına gətirib çıxara da bilər. Yəni özünə hörmətin qeyri-adekvat yüksəlməsi özünü dərk etmənin daha da təkmilləşməsinə deyil, əksinə yanlış dərk etməyə gətirib çıxarır. Özündən razı, başqalarını sevməyən bir şəxsiyyətin formalaşması üçün zəmin yaranır.

Müəllimin peşə özünüdərkini tənzimlənməsi onun tələbələrlə, iş yoldaşları ilə, rəhbərlik və nəhayət, özü ilə davranışında əks olunur. Buradan peşə özünüdərk obyektini kimi peşəkar-psixoloji istiqamət, qabiliyyət, xüsusi bilik və bacarıq, daxili fəaliyyətinin səviyyəsi, fəaliyyətin üslubu və s. hesab edilir. Bəzən isə ola bilər ki, özünü insan kimi qavramaq peşəkar kimi dərk etməkdən kəskin fərqlənsin.

V.Q. Maralovun (3) müəllimin peşəkar özünüdərk ilə bağlı fikirlərinə müraciət edək:

- Öz sənətinin ölçü, qayda və modellərini özünün şəxsi keyfiyyətlərinin etalonu kimi bilməlidir. Bu müddətdə peşəkarlıq dünyagörüşünün əsasları qoyulur. Əgər

müəllim ətrafdakılar ilə münasibətlərini necə quracağını bilmirsə, özünü dərk etməkdə çətinlik çəkəcək. Müəllimin keçmişdə aldığı biliklərinə əsaslanaraq onun peşəkarlıq kredosu yaranır.

- Pedaqoq iş yoldaşlarının xüsusiyyətlərini, peşəkarlığını öz peşəkarlığı ilə müqayisə etməlidir.

- Öz professionallığını ətrafdakıların gözü ilə (tələbələrin, həmkarların, rəhbərlik) qiymətləndirməlidir.

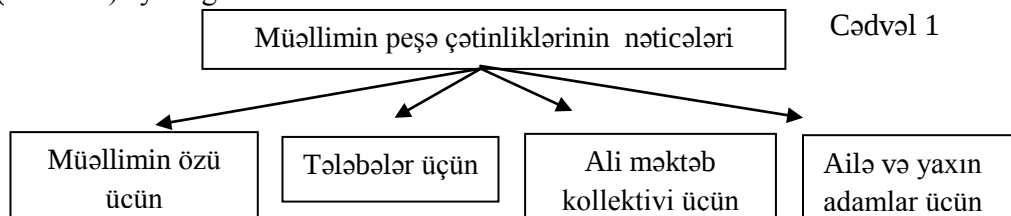
- Özünün müxtəlif keyfiyyətlərini dəyərləndirməyi bacarmalıdır.

- Özünü başa düşməli, şəxsiyyətini, pedaqoji fəaliyyətini, ünsiyyətini anlamalıdır.

- Özünün xüsusiyyətlərinə həm də emosional münasibət formalaşdırmalıdır.

Bütün bu proseslər vahid mövqeyə integrasiya edir və ümumilikdə “peşəkar səriştə” adlanır. Bundan əlavə, həyata keçirilmiş analiz professionalın şəxsiyyəti və fəaliyyətinin ən zəif nöqtələrini müəyyən etməklə rəhbərlik və psixoloji xidmət tərəfindən zəruri dəstək və yardım almaq imkanı qazanır.

Müəllimin işlərkən qarşılaşdığı peşə çətinliklərinin nəticələri aşağıdakı cədvəldə (cədvəl 1) aydın görünür.

Belə bir sxem müəllimin rastlaşdığı çətinliklərin mənfi cəhətlərini əhatə etməklə yanaşı, problemlərin konstruktiv təsirini də izah etmək üçün faydalı ola bilər. Çünki burada çətinliklərin təsir istiqamətləri də aydın surətdə nəzərə çarpır. Bununla bərabər, həmin çətinliklərin nəticələrinin elmi-nəzəri və praktik planda təhlilinə də yardım edir.

Müəllimlə söhbət və onda yaranan problemlərin diaqnostikası əsasında onların həlli yollarının müəyyən olunması, amillərin şərh edilməsi əsasında özünü inkişaf etdirmənin fərdi proqramı hazırlanır. Nümunə üçün proqramın bir fraqmentini qeyd edək (cədvəl 2).

N.V. Kovalyovanın göstərdiyi kimi, müəllimlər tərəfindən daha sıx yaradılan və özünü inkişaf etdirmə proqramının tərtib olunması üçün sadaladığımız problemlər əsas ola bilər:

- öz sosial mövqeyindən narazılıq hissi, şəxsi yaradıcılıq potensialının həyata keçirilməsində çətinliklər;

- fiziki və psixoloji zəiflik, stresslərə məruz qalma, emosional yüklərə qalib gələ bilməmək qorxusu;

- digər insanların fərdi psixoloji vəziyyətini anlamaq qabiliyyətinin olmamağı, özünü və ətrafdakıları qeyri adekvat qəbul etmə, özünü ələ almaq qabiliyyətinin olmamağı;

- tələbələrə tədris materialını çatdırma bilməmək, onlarda fənnə və mövzuya qarşı maraq formalaşdırmaq bacarığının olmamağı, fənlərarası əlaqələrin müəyyən olunmasında çətinliklər, qiymətləndirmənin subyektivliyi və s.

Pedaqoqun özünü inkişaf etdirməsinin proqramı (N.V. Klyuyevaya görə)

Cədvəl 2

Problem	Onun həlli yolları və üsulları	Mənim problemin həll olduğunu necə anlayacağam?
Dərslərdə və dərstdən kənar tədbirlərdə iştirak edən kolleqalar və rəhbərlik nümayəndələrinin doğurduğu qorxu və gərginlik.	1. Kolleqalarla və rəhbərliyin nümayəndələri ilə etibarlı münasibətlərin qurulması. 2. Şəxsi peşəkarlıqda əminlik və başqalarına öz hərəkətlərinin düzgünlüyünü sübut etmək bacarığı (kolleqalar dərstdə iştirak edən zaman) 3. Tənqidi peşəkar və şəxsi münasibətlərdə sakit qəbul etmək bacarığı	1. Təhsil müəssisəsinin üzvləri ilə istənilən mövzuda ünsiyyət zamanı sakitliyin hiss olunması. 2. Dərsin analitik system bilikləri; öz işinin müxtəlif forma və metodlarının şüurlu şəkildə istifadəsi; tədris materialını, tələbələrin fərdi xüsusiyyətlərini bilmək, adekvat emosional reaksiya 3. Tənqidin şəxsiyyətə deyil, hərəkətlərə aid olduğunu anlamaq, tənqiddə pozitiv məqam tapmaq bacarığı

Beləliklə, biz özünü dərk etmə və özünü inkişaf etdirmə proseslərində müəllimlərə dəstəyin və yardımın hansı tərzdə göstəriləcəyini şərh etdik. Müəllimin özünü dərk etmə və özünü inkişaf etdirmə qabiliyyəti isə bütün yaş təbəqələri və bütün təhsil müəssisələrində analoji bacarıqların inkişaf etdirilməsi üçün zəruri şərtidir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Əliyev B.Ş., Cabbarov R.B. Təhsildə şəxsiyyət problemi. B.: Nurlan, 2007, 180 s.
2. Балл Г.А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности // Вопросы психологии, 1989, № 1, с. 92-100
3. Маралов В. Г. Основы самопознания и саморазвития: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. М.: Академия, 2004, 256 с.
4. Маслюк Н.А. Особенности социального мышления студентов высших и средних специальных учебных заведений: Автореф. дис. ...канд. псих. наук. М., 2006, 145 с.
5. Рудзенко Б.Я. Профессиональное самовоспитание будущих учителей в процессе педагогической практики. М.: 1997, 116 с.
6. Скоморов Н.Я. Роль коллектива в жизненном самоопределении школьника. Ростов-на-Дону, 1996, 80 с.
7. Сухомлинский В.А. Стать человеком // Новый мир, 1974, № 3, с. 179.
8. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание. М.: Политиздат, 1972, 303 с.
9. Спиридонова С.Б. Индивидуально-типологические особенности самопознания школьников // Ярославский педагогический вестник, 2012, № 1, с.280
10. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии. М.: Наука, 1977, 143 с.
11. Хайриев И. Формирование профессиональной готовности студентов к руководству морально-волевым самовоспитанием подростков: Автореф. дис. ...канд.пед.наук. Ростов-на-Дону, 1989, 19с.
12. Шварц И.Е. Внушение в педагогическом процессе. Перм, 1991, 189 с.
13. Якобсон Т.М. Психология чувства. М.: 1998, 100 с.
14. Ясперс К. Общая психопатология. М.: Практика, 1997, 1056 с.

Ирада ДЖАФАРОВА

Доктор философии по педагогике

Старший преподаватель АНК

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ ПЕДАГОГА

Резюме: *Фундаментальным условием профессионального развития специалистов, работающих с людьми, является осознание этими специалистами необходимости изменения, преобразования своего внутреннего мира и поиска новых возможностей самоосуществления в профессиональном труде, то есть повышение уровня профессионального самосознания. При этом не только происходит осознание тех или иных профессионально значимых качеств личности, но и формируется определенное самоотношение. Кроме того, педагог испытывает чувство удовлетворенности или недовольства своим трудом, эмоционально переживает соответствие «образа Я».*

Мы понимаем профессиональное самосознание педагога как осознание себя, во-первых, в системе профессиональной деятельности, во-вторых, в системе педагогического-психологического общения, в-третьих, в системе собственной личности.

Ключевые слова: *личность, педагог, самопознания, профессиональная самооценка*

Irada CAFAROVA

PhD on Pedagogy science

Senior Lecture of ANK

FEATURES OF THE PROFESSIONAL IDENTITY OF TEACHERS

Summary: *Fundamental to the professional development of specialists working with people is the realization of these professionals need to change, transform their inner world and find new possibilities of self-fulfillment in professional work, then there is an increased level of professional identity. Thus not only is the realization of some of professionally significant honors the individual, but also formed a certain self-attitude. In addition, the school counselor feels a sense of satisfaction or under allowance is their work, emotionally experiencing compliance "self-image".*

We understand professional identity as a psychologist itself, first, in the professional activity of Second, in the pedagogical and psychological communication, thirdly, in a system of self.

Key words: *identity, teacher, professional competence, independence, self-assessment*

Rəyçilər: *sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor Akif Quliyev
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Firudin Qurbansoy*